ISSN : 2583-2271
Vol. - 2, No. 1: 2022

वेदानुशीलने श्री-अरविन्दः

डॉ. लक्ष्मीकान्तषडङ्गी

सहायकाध्यापकः, संस्कृतविभागः, योगदासत्सङ्गपालपाडामहाविद्यालयः

पालपाडा, पूर्वमेदिनीपुरम्, पश्चिमबङ्गः

प्रबन्धसारः

भारतस्य क्रान्तिकारिमहामानवेषु श्री-अरविन्दः अन्यतमः। असौ १८७२-ख्रीष्टाब्दे अगष्टमासस्य पञ्चदशे दिनाङ्के कलिकातानगर्याम् अजायत। भारतस्य स्वाधीनतासंग्रामे आत्मानं नियोजितोऽपि असौ परवर्तिसमये स्वदिव्यानुभूत्या योगित्वं प्राप्तः। अतोऽसौ 'पण्डिचेरी' इति नगर्याम् आश्रममेकं संस्थाप्य आत्मानम् आध्यात्मिकजगति नियोजितवान्। भारतीयशिक्षायां चिन्तने च श्री-अरविन्दस्य महत्त्वपूर्णं योगदानमासीत्। असौ आदौ एव उद्घोषयामास यत् मानवः सांसारिकजीवनेऽपि दैवीशक्तिसम्पन्नः स्यादिति। असौ मन्यते यत् मानवः भौतिकजीवनम् अतिवाहयन्नपि मानवसेवया एव स्वमानसम् अतिमानसरूपेण आत्मानञ्च अतिमानवरूपेणापि परिवर्त्तयितुं शक्नोति। परन्तु सर्वमेतत् शिक्षया एव सम्भवेत् इति तन्मतमासीत्। साम्प्रतिकपरिस्थितौ यदा वयं स्वप्राचीनसभ्यतां, संस्कृतिं, परम्परां च विस्मृत्य भौतिकवादिसभ्यतायाः अन्धानुकरणं कुर्मः, एतस्यां स्थितौ एव श्री-अरविन्दस्य शिक्षा दर्शनञ्च अस्मान् सन्मार्गं निर्दिशति। साम्प्रतिकसमाजे धार्मिकस्य आध्यात्मिकजागृतेश्च नितान्तमावश्यकता विद्यते। श्री-अरविन्दानुसारम् आत्मनः सर्वाङ्गीनविकाशाय उच्चतरादर्शप्रयोगाय च शिक्षा एव सहायिका स्यात्। तस्य शिक्षासम्बन्धि-विचारः महात्मगान्धिप्रतिपादितशिक्षायाः लक्ष्येण सह समानोऽस्ति। वेदोपनिषदामशीलनेनासौ मानवसमाजं प्रति नवीनां दिशां प्रतिपादयति।

भूमिका -

ऋषि-अरविन्दः एकाधारेण कविः गुरुश्चासीत्। बङ्गप्रदेशस्य महत्सु क्रान्तिकारिषु अन्यतमोऽसौ आसीत् अरविन्दः। यः युवावस्थायामेव भारतस्य स्वाधीनतासंग्रामे आत्मानं नियोज्य कारावासमपि प्राप्तवान्। परन्तु तदैव कारावासकाले तेनानुभूतं यत् तस्यादृष्टम् अन्यत् किञ्चिदस्ति इति। अतोऽसौ अरविन्दः अनया स्वानुभूत्या एव योगित्वं गतः। तस्य हृदये तस्यामेव अवस्थायां विशिष्टाध्यात्मिकविचारः योगस्वरूपविचारश्च जागरितः जातः। अतोऽसौ अरविन्दः आत्मनः एतादृशानां विचाराणां स्पष्टरूपं प्रदातुं भारतस्य पण्डिचेरी इति स्थाने आश्रममेकं संस्थापयामास[1]। तस्मिन्नेवाश्रमे स्थित्वा अरविन्दः वेदोपनिषदादीनां ग्रन्थानामुपरि टीकाग्रन्थान् लिखितवान्। ऋषिः अरविन्दः वेदोपनिषदादीनां टीकाग्रन्थैः सह रामायण-महाभारत-पुराण-कालिदास-भर्त्तृहरिप्रभृतीनां नैकेषां संस्कृतकवीनां काव्यानाम् उपरि समालोचनात्मकानि पुस्तकान्यपि रचितवान्। एतदतिरिच्यापि तेन उपनिषच्छास्त्रमाश्रित्य तन्त्रविद्यां च आश्रित्य चत्वारः मौलिकग्रन्थाः विरचिताः। ते यथा – भवानीभारती, श्री-अरविन्दोपनिषद्, तन्त्रिकासिद्धिप्रकरणम्,

[1] International Journal of Creative Research Thoughts (IJCRT)

ISSN : 2583-2271
Vol. - 2, No. 1: 2022

सप्तचतुष्टयं चेति। एतेषु मौलिकग्रन्थेषु तस्य अरविन्दोपनिषद् अन्यतमा। उपनिषदि अस्याम् अरविन्दस्य ब्रह्मस्वरूपनिर्णयप्रसङ्गे मौलिकं चिन्तनं परिलक्ष्यते।

श्री-अरविन्दः-

सम्प्रति एकविंशशताब्द्यां यद्यपि नैके संस्कृतविद्वांसः कवयश्च वेदादीनां प्राचीनशास्त्राणां समनुशीलनेन काव्यग्रन्थादीन् निर्माय तेषां स्वकीयं पाण्डित्यं प्रकाशयितुं क्षमास्तथापि ऋषि-अरविन्दस्य तु वेदादिषु शास्त्रेषु योगदानं समनुशीलनं च सततं मौलिकत्वम् अभिनन्दनीयं चावहति किञ्चित्। यतो हि सम्प्रति एवं परिलक्ष्यते यत्, प्रायशः कवयः कवित्वं प्राप्तुं कामाः गड्डुलिकाप्रवाहेण गतानुगतिकं पन्थानम् एकामेव सरणीं वा समनुसरन्ति सर्वत्रैव। अतः तेषां काव्यग्रन्थेषु नाधिकं किमपि मौलिकं विवेचनम् अभिनवसिद्धान्तश्च परिदृश्यते। परन्तु ऋषि-अरविन्दः ऊनविंशशतके वेदादिषु ग्रन्थेषु तस्य स्वाभिनवं मतं समीचीनयुक्त्या समुपस्थापयति[2]। असौ वेदोपनिषत्सु प्राचीनानां शास्त्रकाराणां टीकाकाराणां च व्याख्यानादिषु दोषान् समुल्लिख्य तेषां कारणान्यपि समुद्धरति। न केवलमेतदपि तु विविधानां दोषाणां समाधानेन सह स्वकीयं नवीनं मतमपि स्वयमेव स्वयुक्त्या सरलरीत्या च प्रतिपादयति। अनेन शास्त्रादिषु नवीनदिशः समुद्धरणेन सह जनगणानामपि अज्ञानान्धकारः दूरीभवति। अतः संस्कृतजगत् प्रति ऋषि-अरविन्दस्य स्वाभिनवं वैप्लविकञ्च महत् योगदानमस्तीति अनुमीयते। यथा – अरविन्दात् बहुप्रागेव ब्रह्मसूत्रकारः ब्रह्मजगतोः स्वरूपं प्रतिपादयन् उक्तवान् यत् – “ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या[3]” इति। परन्तु अत्र ऋषि-अरविन्दस्तु तस्यैव ग्रन्थे स्वरूपमिदं स्वयुक्त्या खण्डयित्वा कथयति यत् – ब्रह्म सत्यं जगदपि ब्रह्म[4] इति। अतः वेदादिषु नैकेषु स्थानेषु एवम् ऋषि-अरविन्दस्य स्वकीयं मौलिकमनुशीलनं सदैव यथार्थरीत्या समुपलब्धत्वात् तस्यैवारविन्दस्य जीवनं संक्षेपेणालोचयितुमिच्छामि।

वेदानुशीलने अरविन्दः -

भारतीयानां धर्मः अतीव विशालः नानाशाखाप्रशाखासुशोभितश्च। मूलं तस्य गभीरतमज्ञानारूढं, शाखास्तस्य सुदूरं प्रान्तं यावत् सविस्तृताः। यथा गीतायाः अश्वत्थवृक्षः ऊर्ध्वमूलम् अधःशाखम्[5] च तथैव अयमपि धर्मः ज्ञाने एव प्रतिष्ठितः, कर्मप्रेरकश्च, निवृत्तिः तस्य भित्तिः, प्रवृत्तिः तस्य गृहम् आच्छादनं प्राचीरं मुक्तिस्तस्य चूडा चेति। मानवजातेः सुविशालं जीवनम् अस्य सुविशालहिन्दुधर्मस्य वृक्षं समाश्रयति[6]। सर्वे निगदन्त्येव हिन्दुधर्मस्य प्रतिष्ठाप्रसङ्गम्। परन्तु स्वल्पसंख्यकाः जनाः तस्य प्रतिष्ठायाः स्वरूपं धर्मञ्च अवजानन्ति। प्रायशः वयं शाखाग्रे उपविश्य सुस्वादयुक्तस्य नश्वरफलस्य आस्वादने निमग्नाः सन्तः मूलानुसन्धानं न कुर्मः।

---

[2] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२१

[3] ब्रह्मज्ञानावलीमाला -२०

[4] श्रीअरविन्दपूर्णयोगः -१

[5] भगवद्गीता -१५-१

[6] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -४३

ISSN : 2583-2271
Vol. - 2, No. 1: 2022

वयं शृणुमः यत्, वेदस्य भागद्वयमस्ति कर्मकाण्डः ज्ञानकाण्डश्च। परन्तु कः कर्मकाण्डः कश्चासौ ज्ञानकाण्डः तद्विषये तु वयं न जानीमः। वयं म्याक्समुलारकृतस्य श्रीयुक्त-उमेशचन्द्रदत्तस्य च व्याख्यानं पठामः। परन्तु कोऽसौ ऋग्वेदः तत्तु न जानीमः। म्याक्समुलार-दत्तमहोदययोः सकाशात् वयमिदं ज्ञानं प्राप्नुमः यत् ऋग्वेदस्य ऋषयः प्रकृतेः बाह्यपदार्थान् भूतसकलान् च पूजितवन्तः। एवञ्च सूर्य-वायु-चन्द्राग्नीत्यादीनां स्तोत्रमेव सनातनहिन्दुधर्मस्य तस्यैव अनाद्यनन्तस्य अपौरुषेयस्य च मूलं ज्ञानमस्ति। वयम् एतदेव विश्वस्य वेदानाम् ऋषीणां हिन्दुधर्मस्य च अवमाननां कुर्मः। अनया अवमाननया वयं मन्यामहे यत्, वयं महान्तः विद्वांसः महालोकप्राप्ताश्च। वस्तुतः वेदेषु किमस्ति सत्यासत्यं कथं वा आचार्य-शङ्करप्रभृतयः महाज्ञानिनः महापुरुषाश्च स्तवस्तोत्रादीन् अनाद्यनन्तं सम्पूर्णम् अभ्रान्तज्ञानम् इति स्वीकुर्वन्ति तस्य न किमपि अनुसन्धानं कुर्मः[7]। वस्तुतस्तु वेदसंहिता भारतवर्षस्य धर्मस्य सभ्यतायाः अध्यात्मवादस्य च सनातनः उत्सोऽस्ति। परन्तु उत्सस्यास्य मूलम् अगम्यपर्वतस्य गुहायां निहितमस्ति। तस्यादिस्रोतश्च अतिप्राचीने घनकण्टकमये अरण्ये पुष्पितं वृक्षलतासु गुल्मेषु समावृतञ्च। वेदस्य भाषा वाचनभङ्गी, चिन्तागतिः चान्या भवति। परन्तु अस्य चिन्ताप्रणाली अस्माकं समक्षे जटिलावबोधं सृजति। अस्याः भाषायाः अर्थः एव सन्दिग्धोऽस्ति। अस्य मूलचिन्ता प्रतिमुखेषु व्यवहृता सामान्यकथा चास्ति। एवं सत्त्वेऽपि वेदस्य मूलचिन्ता प्राचीनकालादेव तर्कं मतभेदञ्च समुत्पादयति। परमपण्डितस्य सायणाचार्यस्य टीकावलोकनेन धारणेयमस्माकं मनसि समुत्पद्यते यत्, वेदस्य कदापि कोऽपि संलग्नः अर्थः नासीत् इति न, यदासीत् तत्तु वेदस्य परवर्तिब्राह्मणरचनायाः बहु-पूर्वं सर्वग्रासिकालस्य अतले विस्मृतिसागरे निमग्नोऽभूत्[8]।

सायणाचार्यः वेदार्थकरणाय प्रवृत्तः सन् बहुसमस्यायां सम्मुखीनोऽस्ति। आर्यधर्मस्य प्रमुखपुस्तकस्यार्थं कर्तुमुचितं स्यात्। किन्तु एवं रहस्यावृत्तासु विविधासु निगूढचिन्तासु जडिलेषु सहस्रस्थलेषु यत्र अर्थोऽपि न सम्भवति तत्र यादृच्छिकेनार्थेन प्रायशः सन्देहस्य छाया एवावशिष्यते। सङ्कटेऽस्मिन् बहुवारं सायणः निराशः सन् ऋषिमुखेषु एवं व्याकरणविरोधीं भाषाम् एवं कुटिल-जटिल-भग्नवाक्यरचनाम् एवं च विक्षिप्ताम् असंलग्नां चिन्तां चारोपयति यत्, तस्य टीकापठनेनैव भाषामिमां चिन्ताधाराञ्च आर्यः इति नोक्त्वा वर्वरस्य उन्मत्तस्य वा प्रलापः इति वक्तुं प्रवृत्तिः जायते। नात्र तु सायणस्य कोऽपि दोषः। प्राचीननिरुक्तकारः यास्कोऽपि अनुरूपां त्रुटिं सृजति। एवञ्च यास्कस्य बहुपूर्ववर्तिब्राह्मणकारोऽपि वेदस्य सरलमर्थं न प्राप्य कल्पनासाहाय्येन mythopoeic faculty इत्याश्रयेण दुरूहाणाम् ऋचां व्याख्यानं विधातुं विमूलमुद्यमं करोति[9]। ऐतिहासिकाः अपि

[7] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -४३

[8] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२१

[9] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२१

प्रणालीमिमामनुसृत्य विविधसमुपकल्पिते-तिहासस्याडम्बरेण वेदस्य प्रकृतं सरलमर्थं विकृतं जटिलञ्च कुर्वन्ति। एकेनैवोदाहरणेन अर्थ-विकृतेः स्वरूपम् अवबुध्यते। ऋग्वेदस्य पञ्चममण्डलस्य द्वितीये सूक्ते अग्नेः निष्पेषितावस्था गुण्ठितावस्था वा पुनश्चातिविलम्बेन तस्य प्रकाशस्य कथा समुपलभ्यते। तद्यथा – "कुमारं माता युवतिः समुब्धं गुहा बिभर्ति न ददाति पित्रे। कमेतं त्वं युवते कुमारं पेषी विभर्षि महिषी जजान। पूर्वीहि गर्भः शरदो ववर्धऽपश्यं जातं यदसूत माता[10]"। अस्यार्थोऽस्ति "युवति-माता कुमारं गोपयित्वा गुहायाम् अर्थात् गुप्तस्थाने स्वजठरे धारयति, पितरं नैव दित्सति। हे युवति! कोऽयं कुमारः यं त्वं तव सङ्कुचितावस्थायां स्वस्य मध्ये धारयसि? माता यदा सङ्कुचितामवस्थां परित्यज्य महती भवति, तदा कुमारं जनयति। बहूनि वर्षाणि यावत् गर्भस्थः शिशुः वर्धते, यदा माता तं प्रसृतवती, तदा तं द्रष्टुं समर्थोऽहम्"। वेदस्य भाषा सर्वत्रैव संहता, घना, सारवन्ती चास्ति। तस्य भाषेयं स्वल्पकथायां विस्तरमर्थं प्रकाशयितुमिच्छति। एवं सत्त्वेऽपि अर्थस्य सरलता चिन्तायाः सामञ्जस्यं च तत्र न हीयते। ऐतिहासिकास्तु सूक्तस्य सरलार्थमिमं बोधयितुमक्षमाः। यदा माता पेषी तदा कुमारं समुब्धं, अर्थात् सङ्कुचितावस्थायां कुमारस्यापि गोपनावस्था जायते। ऋषीणां भाषां चिन्तायां सामञ्जस्यञ्च एते नैव लक्षीकुर्वन्ति। अतस्ते पेषीम् अवलोक्य पिशाची इत्यवगम्य मन्यन्ते काऽपि पिशाची अग्नेः तेजः हरति इति। महिषीम् अवलोक्य राज्ञः महिषी इति अवमन्यन्ते। कुमारं समुब्धं दृष्ट्वा कोऽपि ब्राह्मणकुमारः रथचक्रेण निष्पेषितः सन् मृतः इति अवमन्यन्ते। अस्मिन्नेवार्थे एका सुविस्तृता आख्यायिका अपि जाता। मूलतः सरलरुचः अर्थोऽपि दुरुहः जातः। कुमार-जननी-पिशाच्यः के भवन्ति। अग्नेः, ब्राह्मणकुमारस्य वा कथा अस्ति, कः कमपि कस्मिन् च विषये कथयति एतत् सर्वमेव द्वन्द्वात्मकमस्ति। सर्वत्रैव एवमत्याचारेण अनया कल्पनादौरात्म्येन च वेदस्य गभीरार्थस्य विकृतिर्जायते। यत्रैव भाषा, चिन्ता च जटिला जायते तत्रापि टीकाकारस्य कृपया दुर्बोध्यता भीषणाम् अस्पृश्यमूर्तिं धारयति[11]।

अरविन्दस्य मतानुसारं स्वतन्त्र-स्वतन्त्रऋचामुपमा कथं क्रियते? वेदस्य मुख्यधर्ममाश्रित्य अतिप्राचीनकालादेव बहुशो मतभेदाः सन्दृश्यन्ते। ग्रीस्देशीयस्य युहेमेरस्य (Euhemerous) मतानुसारं ग्रीक्जातेः देवताः चिरस्मरणीयाः वीराः राजानश्चासन्। समयक्रमेण कुसंस्काराणि कवीनामुद्दामकल्पनाश्च तान् देवतारूपेण परिवर्त्तयित्वा स्वर्गे सिंहासनारूढान् कृतवन्तः। प्राचीनभारतेऽपि युहेमेरस्यानु-गामिनामभावः नासीत्। दृष्टान्तस्वरूपं ते उक्तवन्तः यत् मुख्यतः अश्विद्वयं न देवता, न च नक्षत्राणि परन्तु तौ द्वौ सुविख्यातौ राजानौ अस्मत्सदृशौ रक्तमांसधारिणौ मनुष्यौ आस्ताम्। मृत्योरनन्तरं तयोः देवत्वं सम्भवेत् इति[12]।

[10] अग्निसूक्तम् -१,२

[11] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२२

[12] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२२

भारतवर्षे चिन्ताशीलानां जनानाम् अभावः नासीत्। ये तावत् वेदस्य वेदत्वे ऋषीणां ऋषित्वे च आस्थावन्तः आसन्। ते ऋक्संहितायाः आध्यात्मिकमर्थं प्रकाशितवन्तः वेदेषु वेदान्तस्य मूलं तत्त्वमन्वेषितवन्तश्च। तेषां मतानुसारम् ऋषयः देवानां समीपे यदेव ज्योतिर्दानाय प्रार्थितवन्तः तत्तु न भौतिकसूर्यस्य अपि तु ज्ञानसूर्यस्य। गायत्रीमन्त्रे विश्वामित्र-ऋषिरेव तस्यावलोकनं कृतवान्। ज्योतिरियं "तत्सवितुर्वरेण्यं देवस्य भर्गः" देवतेयमेषा, यो नो धियः प्रचोदयात्[13], यस्तु अस्माकं सकलां चिन्तां सत्यं तत्त्वं प्रति प्रेरयति। ऋषयः तमः-सकाशात् भीतवन्तः न तु रात्रिसकाशात्। अत्र तमस्तु अज्ञानस्य गाढान्धकारः। इन्द्रस्तु जीवात्मा प्राणाः वा। वृत्रस्तु न मेघः नापि कविकल्पितः असुरः। सः तु नः पुरुषार्थं गहनाज्ञानान्धकारेषु आवर्त्तयित्वा रोधयति। यस्य मध्ये देवगणाः अग्रे निहिताः लुप्ताश्च सन्तः देववाक्यजनितोज्ज्वलज्ञानालोके निस्तारिताः प्रकटिताश्च सन्ति, स एव वृत्रः। सायणाचार्यः एतान् आत्मविदः इति नाम्नाभिहितं करोति[14]। अस्या आत्मवित्कृतव्याख्यायाः दृष्टान्तस्वरूपं रहूगणपुत्रगोतमर्षेः मरुत्स्तोत्रस्योल्लेखः क्रियते। तस्मिन् सूक्ते गोतमः मरुद्गणान् आहुय तेषां निकटं ज्योतिषः भिक्षां कृतवान् –

यूयं तत् सत्यशवस आविष्कर्ता महित्वता
विध्यता विद्युता रक्षः॥
गूहता गुह्यं तमो वियात विश्वमत्रिणम्
ज्योतिष्कर्त्ता यदुश्मसि॥[15]

कर्मकाण्डिनां मतानुसारम् अस्य ऋग्द्वयस्य व्याख्यायां 'ज्योतिः' भौतिकसूर्यस्य ज्योतिः इत्यवबुध्यते। "यः रक्षः सूर्यालोकं अन्धकाराच्छन्नं करोति। मरुद्गणाः 'तं रक्षं' विनश्य सूर्यस्य ज्योतिः पुनः दर्शयन्तु"। आत्मविदां मतानुसारं अपरमर्थमपि क्रियते यत् यूयं सत्यबलेन बलिनः युस्माकं महिम्ना तस्यैव परमतत्त्वस्य प्रकाशका भवत। युस्माकं विद्युत्समः आलोकः रक्षांसि विद्धतु। यूयं हृद्-गुहायां प्रतिष्ठितमन्धकारं गोपायत। अर्थात् अन्धकारोऽसौ यथा सत्यस्य आलोकेन अदृश्यः स्यात्। पुरुषार्थस्य सकलान् भक्षकान् दूरीकृत्य वयं तदेव ज्योतिरिच्छामः, तामेव प्रकटयत"। अत्र मरुद्गणास्तु न मेघहन्तारः वायवः अपि तु पञ्चप्राणाः। तमः हृदयगत-भावरूपान्धकारः, पुरुषार्थभक्षकाः षड्रिपवः, ज्योतिः परमतत्त्वसाक्षात्काररूपज्ञानालोकश्च। अस्यां व्याख्यायाम् अध्यात्मतत्त्वं, वेदान्तस्य मूलकथा, राजयोगस्य प्राणायामप्रणाली च एकत्र वेदे प्राप्यते[16]।

इयं तु गता वेदस्य स्वदेशीयसमस्या। ऊनविंशशताब्द्यां पाश्चात्त्यपण्डिताः सुदृढचित्ताः सन्तः प्रसङ्गेऽस्मिन् नियोजिताः भवन्ति भारतवर्षे घोरतरां विदेशिविप्लवं संघटयन्ति च। एतस्य प्लावनस्य विपुले तरङ्गे वयमद्य श्वासरुद्धाः सन्तः भासामानाः भवामः। पाश्चात्त्यपण्डिताः प्राचीननिरुक्तकारस्य ऐतिहासिकानाञ्च भित्तेरुपरि स्वस्य सुरम्यं नवकल्पनामन्दिरं निर्मान्ति। ते तु

---

13 यजुर्वेदः -३६-३

14 श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२३

15 मरुत्स्तोत्रम् १-८६-९,१०

16 श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२४

यास्कस्य निरुक्तं न तथा स्वीकुर्वन्ति, पेत्र, ग्रादे इत्यनयोः नवीनं मनोनीतं निरुक्तं निर्माय तेनैव साहाय्येन वेदव्याख्यां कुर्वन्ति। ते प्राचीन-भारतवर्षीयटीकाकाराणां 'solarmyth' विचित्रां नवमूर्तिं निर्माय तस्योपरि नवीनवर्णं संस्थापयति। एतेन देशस्यास्य शिक्षितसम्प्रदायानां नयनावरुद्धः जातः। युरोपीयमतेऽपि वेदोक्तदेवता बाह्यप्रकृतेः विविधक्रीडायाः रूपकमात्रम्। आर्याः सूर्य-चन्द्र-तारा-नक्षत्र-रात्रि-वायु-नदी-समुद्र-वृक्षादिदृश्यवस्तुनि पूजयन्ति। एतत्सर्वमवलोक्य विस्मयाभिभूताः वर्वरजातयः एषां विचित्रां गतिं कवेः रूपकच्छलेन स्तुवन्ति स्म। पुनः तन्मध्ये एव विविधानां देवतानां चैतन्यमयीं क्रियां बुध्वा तेन शक्तिधरेण सह सख्यं स्थापितवन्तः, पुनश्च तेषां निकटे विजयं, धनानि, दीर्घजीवनम्, आरोग्यं, सन्ततिञ्च कामयन्ति स्म। ते रात्रेः अन्धकारात् भीताः सन्तः यागयज्ञादिभिः सूर्यस्य पुनरुद्धारं कृतवन्तः। तेषां समीपे भूतप्रेतादीनामपि आतङ्कः आसीत्। अतः भूतप्रेतादिभ्यः रक्षार्थं देवतानां निकटे कातरोक्तिं कृतवन्तः। स्वर्गलाभस्याशादयोऽपि प्रागैतिहासिक-वर्वरोचित-धारणा-कुसंस्काराश्चेति[17]।

उपसंहारः -

एवमपि 'युद्धे विजयलाभः' केन सह युद्धः? एते कथयन्ति पञ्चनदनिवासिन्याः आर्यजातेः समरः मुख्यतः भारतवासीनां द्राविडजात्या सह भवति। प्रतिवेशिषु यः युद्धविग्रहः सततं जायते तत्र आर्येषु एव कलहः। यथैव प्राचीन-ऐतिहासिकाः वेदस्य स्वतन्त्रं स्वतन्त्रम् ऋचः आश्रित्य विविधेतिहासाः गठितवन्तः, एषामपि साक्षात् सेयं प्रणाली। तथापि एते तु विचित्रम् अतिप्राकृतघटनायां पूर्णाः विचित्रकथाः नैव रचितवन्तः। ते केवलमात्रं प्राचीनभारतस्येतिहासं रचयितुं चेष्टितवन्तः। अस्याः प्राकृतिकक्रीडायाः परस्परविरोधि-रूपकस्य तेन सह अस्येतिहाससम्पर्कितरूपकस्य सम्मिश्रणेन पाश्चात्यपण्डितगणाः वेदस्य यदपूर्वां विच्युतिं कृतवन्तः तत्तु वर्णनातीतम्। तथापि ते कथयन्ति यत् वयमुपायशून्याः आस्म। प्राचीनवर्वरकवीनां मनांसि आसन् असामञ्जस्यपूर्णानि। अतः एवं व्याख्यानं तेषां सामञ्जस्यविहीनमस्ति। अस्माकं व्याख्या तु शुद्धा सम्यक् निर्मला च। यत् भवतु नाम प्राच्यपण्डितानां व्याख्यायां वेदस्यार्थ यथैवासंलग्नं द्वन्द्वात्मकं दुरूहं जटिलाञ्चासीत् पाश्चात्यानां व्याख्यासु तद्वदस्ति एव। सर्वं परिवर्त्तते परन्तु सर्वमेव समानम्। टेमस्-सेन्-नेवानिदीनां शतशतवज्रधराः अस्माकं मस्तकस्योपरि नवपाण्डित्यस्य स्वर्गीय-सप्तनदीं वर्षयन्ति इति तु सत्यं परन्तु तेषां न कोऽपि वृत्रकृतान्धकारम् अपसारयितुं क्षमः। वयं यस्मिन्नेव तिमिरान्धकारे तस्मिन्नेव तिमिरान्धकारे इति शम्[18]।

[17] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२४

[18] श्रीअरविन्देर वांला रचना. पृष्ठांकः -२४

ISSN : 2583-2271
Vol. - 2, No. 1: 2022

सहायकग्रन्थसूची

- वैदिकसंकलन (वांला) – भट्टाचार्य ओ अधिकारी संस्कृतवुक् डिपो – विधानसरणी कलिकाता २८/१
- श्रीमद्भगवद्गीता (वांला) – गीताप्रेस-गोरख्यपुरम् -७६३
- अरविन्देर वांला रचना – श्रीअरविन्द आश्रम, पण्डिचेरी
- संस्कृतसाहित्येर इतिहास (वांला) – युधिष्ठिरगोप, विधानसरणी, कलिकाता
- संस्कृतसाहित्यर इतिहास (ओडिआ) – हरेकृष्णशतपथी-किताबमहल, कटक,ओडिशा
- संस्कृतसातहित्येर संक्षिप्त इतिवृत्त (वांला) – डॅ|. देवकुमारदास - संस्कृतपुस्तकभाण्डार -३८ विधानसरणी – कलिकाता।